

Funderingar kring C. G. Ekeberg och Farmacin samt hans vistelse i Finland 1736-1740

Från Uppsala universitet till apotek i Västerås

Redan som minderårig skrivs Ekeberg in vid Uppsala universitet i februari 1726. Av någon anledning skrivs han in som sörmlänning och upptas i Södermanlands nation. Carl Gustav visar tidigt prov på en exceptionell begåvning och under sina studieår visar han fallenhet för kemin (Sparrman, 1790). Som akademiskt ämne är kemin vid den aktuella tiden försummad vid Uppsala universitet. Först sommaren 1750 får Uppsala sin förste professor, Johan Gotschalk Wallerius, i kemi (Lindroth, 1978). Under senare delen av 1600- och tidigare delen av 1700-talet är det främst inom gruvnäringen och apoteksverksamheten som man kommer att intressera sig för kemiska frågeställningar i Sverige. Med hänvisning till Sveriges stora beroende av sitt bergsbruk får kemin en stark ställning. Pådrivande blir det redan år 1637 inrättade Bergskollegiet liksom apotekarnas och tillika läkarnas merkantila intresse i *Materia Medica* (Fors 2015, s. 44-75). För att kunna bedriva några mer avancerade studier inom naturvetenskapen är det därför naturligt att Ekeberg söker sig till de sfärer som omhuldar kemin och efter tre år i Uppsala blir Ekeberg år 1730 vid 14-års ålder antagen för studier hos apotekaren Gustaf Wessel i Västerås. Liksom en majoritet av Stormakt- och Frihetstidernas apotekare var Wessel inflyttad från Tyskland. Efter att ha anställts som provisor gifter han sig med – konserverade - den tidigare innehavarens, Erik Zimmermans, änka och blev därmed innehavare av apoteket. Apoteket ligger vid den aktuella tiden vid torgbron intill Gamla torget i norra kvarteret (Levertin et al. 1923-25, s. 1495-1499)

Den yngling som ville bli apotekare hade en lång väg att gå. Först gällde det att bli antagen som lärling. Anställningsvillkoren reglerades oftast i ett kontrakt mellan lärpojken målsman och apotekaren. När apotekaren bedömde att eleven lärt sig tillräckligt kunde denne få visa upp sitt kunnande inför någon myndighetsperson, t.ex. en provinsialläkare, och när han godkänts få titulera sig *pharmacie studiosus*, vilket motsvarade hantverksyrkenas gesäller. Efter ytterligare ett år kunde gesällen som *studiosus* enligt en kunglig resolution från 1722 "ega frihet att nyttja värja och niuta lön", och han förväntades nu söka arbete – "konditionera" - på andra apotek för att fördjupa sina kunskaper och skaffa sig bredare arbetslivserfarenhet. Efter ytterligare ett antal år, kanske fem, kunde han sedan anmäla sig till prövning som provisor (Lennartson, Lindeke och Ohlson 2015, s. 74-77)

Apoteksarbete och akademistudier i Åbo

Efter sex år som *pharmacie studiosus* hos Wessel, under vilka Ekeberg uppnår goda kunskaper om läkemedel och deras beredning och även allmänt i läkekonsten, får han 1736 anställning hos Apotekare Jonas Synnerberg i Åbo där han blir till 1740. Sparrman (1790, s. 5) uppger att Ekeberg anställdes som provisor i Åbo, men då ingen uppgift finns om att han avlagt någon provisorsexamen torde han snarare ha konditionerat som laborator. Det var inte obetydliga kostnader förenade med att ta ut provisorsexamen och då Ekeberg, enligt vad som framkommer från hans tid i Åbo, fick annat i sinnet än att äga och förestå ett apotek valde han

uppenbarligen bort att ta ut examen, jmf Scheele.¹

Johan Synnerberg var född i Österbotten, han studerade i Stockholm och före sin tid som apotekare i Åbo arbetade han på apoteket Lejonet i Stockholm (Karsten 1939, s. 34-41). Han återvände till Åbo efter freden i Nystad 1718, tog apotekarexamen 1722 och beviljades 28 juni 1725 privilegium för apoteket i Åbo. Apoteket inrättades på en gård i Klosterkvarteret 9. Synnerberg skulle tullfritt få importera mediciner och specerier till ett belopp av 100 d sm för apoteksrörelsen och dessutom ett fat franskt brännvin. Efter freden i Nystad 1721 åtog sig fyra av stadens egna köpmän Erik Bergsten, J. R. Heldt, Henrik Rungreen och apotekaren Jonas Synnerberg att sköta vinimporten till Åbo. Han tycks till en början inte ha förtjänat nog på sin apoteksrörelse. Till borgerskapets harm sysslade han därför också med kaffeservering och handlade med papper, tobak, salt och socker. Han fick betala en särskild genant till stadskassan. I egenskap av apotekare saknade ju Synnerberg burskap utan tillhörde stadens kontingenthandlande vilka liksom adelsmän, vissa tjänstemän, professorer inte hade burskap (Nikkula 1972, s. 229-230).

I Åbo får Ekeberg möjlighet att förkovra sig i naturalhistoria och matematik och han bevisar de medicinska föreläsningarna vid Åbo Akademi. Av Åbo Akademis studentmatrikel framgår att Ekeberg skrevs in vid Akademin under Rektor Herman Dieter Spöring (*1737, Med. Doct. et Prof. Studiosi inscripti 96 Pagg. 367-372*) (Lagus, 1891). Han registrerades som - *Ekeberg, Carl Gustavus Suderm. Svg. (Matricula Nationes Svegothicae) 231, 1738*. Liksom i Uppsala noterades han som tillhörande *Sudermanland* inom nationen *Svegotica*.² Enligt en anteckning saknades hans namn i Album (Lagus 1891). Vid Åbo Akademi sysslar medicinprofessorerna med insamling och odling av medicinalväxter. Främst kan nämnas Elias Tillands som i slutet av 1600-talet gör olika odlingsförsök genom att *insätta rötter tjänliga till medicinen* (Karsten 1933, s.308). Detta arbete fortsätts senare av Jonas Synnerberg, som vid slutet av 1720-talet experimenterar med odling av ett antal utländska officinella växter i trädgården vid stranden av Aura å. Han lär bl. a ha infört syrenen till Finland.

Åbo blir hemmahamn för Spanienfarare

Produktplakatet som infördes 1724 syftade till ett svenskt monopol på svensk handel då all import skulle ske på svenska fartyg. Efter freden i Nystad rimmade den svenska handelsflottans storlek dåligt med en sådan bestämmelse. Den ledde emellertid till att det svenska fartygsbeståndet kom att öka med 56 % på 14 månader. Synnerberg hade till och från stora svårigheter att få in sina utifrån rekvirerade varor till Åbo och fick företrädesvis ta in dem via Stockholm - 'Hoppet hemmahörande i Stockholm medförde 1725 till Åbo varor för bl. a apotekaren Jonas Synnerberg— *'S:t Johannes* hemmahörande i Stockholm 1727 i seglationen på Amsterdam och hemförde allt vad Åbos köpmän behövde för sin handel' (Nikkula 1972, s. 454-457). In på 1730-talet kom man dock igång med egen seglation även på egenbyggda fartyg och mångsysslaren Synnerberg såg möjligheter även här. Den huvudsakliga rederiverksamheten blir partsrederiets. År 1730 inlämnade handelsmännen Reinold Heldt, Carl Merthen, Henrik och Mathias Rungreen, Carl Ulric Siecken, *Jonas Synnerberg* och Esaias

¹ Carl Wilhelm Scheele tar ut sin provisorsexamen först 1777 då han redan köpt apoteket i Köping (Lennartson, Lindeke och Ohlson 2015, s, 190)

² Vid Åbo Akademi fanns följande nationer upptagna i *Matricula Nationes: Borealis, Ostrobotniensis, Satacundensis, Smolandicae, Sveogothicae och Viburgensis*

Wechter till riksrådet en anhållan om ett lån, stort 60 000 dlr. K:mnt, ur kronomedel, vilket förslagsvis skulle löpa med 6 % rta och återbetalas efter två års förlopp. Lånesumman skulle användas uteslutande till inköp av större fartyg än dem staden ditintills förmått anskaffa, och som säkerhet ställde sökandena all sin egendom (Olin, 1926, s xxx). Den första Åboregistrerade spanienfararen *Södra Finlands Wapn* seglade till Medelhavet 1732 och under åren 1737-42 befraktade *Alliancen*, en spanienfarare som Jonas Synnergren var delägare i, och ytterligare några fartyg, *St. Andreas*, *Charitas*, *Fortuna* och *Liberitas*, Åbo.

Carl Gustav Ekeberg och Spanienfararna

Med hänvisning till sina farmaceutiska och medidiska kunskaper får Ekeberg erbjudande att som skeppsläkare mönstra på en Spanienfarare i Åbo, något som han genast accepterar Sparrman (1790). Enligt uppgift gör han under Åbotiden tre resor med Spanienfarare men under olika befattningar, som skeppsläkare, styrman och styckjunkare. Det kan verka lite underligt att Ekeberg, så som framförs i åminnelsetalet (Sparrman 1790), gör tre resor med spanienfarare under de fyra års tid han anses konditionera på Synnerbergs apotek och dessutom studerar vid akademien.. En möjlig förklaring kan dock vara Jonas Synnerbergs engagemang i Åbosjöfarten. Uppgift om vilken (vilka?) av spanienfararna som Gustav Ekeberg påmönstrar finns inte angivet, men hans engagemang hos Synnerberg, såväl som tidsanpassningen gör det högst troligt att det skulle kunna vara just *Alliancen*. Även om man i hamnarna hade agenter som hjälpte till med förmedling och inköp av varor var det ju en klar fördel att Ekeberg med sin kunskap om *Materia Medica*, vid sidan av alla sina andra meriter, kunde fungera som rådgivare och kvalitetskontrollör vid inköp av varor till apoteket.

En typisk spanienfart var en vintersjöfart och varade ungefär från september till april, men kunde även ske under andra perioder. I Rådstuguprotokollen i Åbo Stadsarkiv finns *Alliansen* omnämnd på ett antal ställen under den aktuella tidsperioden. År 1737 finns ett flertal noteringar. Den 15 april 1738 nämns spanienfararna *Charitas* och *Alliancen*. Den 4 april 1739 omtalas *Alliancen* som destinerad till Medelhavet, algeriskt sjöpass utfärdas och att skeppsbesättning examineras, kapten Hinrich Holmberg. Den 23 juni 1740 nämns kapten Holmberg och *Alliancen* och 10 oktober samma år att skeppsbesättningen examineras (Rådstuguprotokoll, 1737-1740). Av räkningar för Åbo stad (Turun Masitraatin Arkisto) *Stads och Inqwartering, Tolagen* framgår att man gjorde en resa om året.

Hattarnas krig mot Tsaren 1741-1743

Efter det antal år av lugn som följde på freden i Nystad 1721 börjar mot slutet av 1730-talet röster om revansch göra sig gällande. Kungens makt är svag, medan de två partier, Hattar och Mössor, strider om kontrollen över den politiska makten. Hattarna är ivriga förespråkare för revansch och krig, medan Mössorna företräds av fredsvänner. När Hattarna får makten 1739 börjar man förbereda sig (fig.1) Målet är att återta vad som förlorats i freden i Nystad. Den officiella krigsförklaringen kommer den 28 juli. Bland huvudaktörerna på den svenska sidan ser vi överbefälhavaren Charles Emil Lewenhaupt och den nyutnämnde viceamiralen Siöstierna och i bakgrunden finner vi Theodor Ankarcrona som medlem av Utrustningskommissionen inför mobiliseringen (Lindeke 2006, s. 112).

Enligt en anteckning i Åbo Rådstugeprotokoll av den 15 juli, d v s ca 14 dagar före krigsförklaringen uppmanar 'Herr General Majoren och Högwählborne Baron Otto Reinold Yxküll. ¼ av besättningarna från coopvaerdifartyg böra gå i kronans tjänst på Huvudflottan vid förestående Sjöexpeditioner.' De nya förhållanden som krigsutbrottet skapade bringar oro i lägren. Dels krävs utfraktning av fartyg för Kronans räkning och man söker snarast möjligt avyttra eller flytta coopvaerderitonnet till Stockholm, vilket tydligt framgår av Rådstugeprotokollen. Spanienfararen *Libertas* noteras såld till Stockholm den 20 april 1741, *Alliancen* säljs till Stockholm 1742 och i augusti samma år avseglar *Fortuna* och *Patientia* till Stockholm bl. a med flyktings gods. Den senare är precis nybyggd (Rådstuguprotokollen 1741-1742)

I tid innan krigsutbrottet lämnar Carl Gustav Ekeberg Åbo. Han har funnit att hans håg ligger åt annat håll än apotekslivet och han lämnar nu farmacin för gott. Han utnämns till överstyrman vid Amiralitetet och ovan nämnda amiral Ankarcrona som också är en av direktörerna i *Svenska OstIndiska Compagniet*, försäkrar sig om Ekebergs engagemang i det senare där han med tiden gör en lysande karriär. Han har lämnat farmacin därhän och han engagerar sig inte nämnvärt i SOIC som läkemedelskunnskapare inte heller avseende svensk läkemedelsimport via SOIC (Bilaga 1), på det sätt som hans samtida Pehr Osbeck gör (Ekeberg 1773, Osbeck, 1757). Ekeberg engagerar sig vid behov som medicinskt kunnig och i skeppslivets humanisering. Vad beträffar naturvetenskaperna bidrar han till i kunskapande och leverans av naturalier och sist men inte minst engagerar han sig i högsta grad i sjömätning, astronomi, kartering etc. Han framträdde som en entusiast i kunskapandet kring lantushållning (Ekeberg, 1757).

Referenser

Arkivhandlingar

Åbo Stadsarkiv

Rådstuguprotokoll för åren 1737-1742, kronologiskt år-månad-dag.

Räkning för Åbo Stad (Turun Masitraatin Arkisto) årsvis, särskilt Stads och Inqwartering Tolagen.

Tryckta källor

Ekeberg, C. G., 1757, *Kort berättelse om den Chiesiska Landt-Hushåldningen*. Stockholm: Lorentz Ludvig Grefing.

Ekeberg, C. G., 1773, *Ostindiska Resa åren 1770 och 1771*, Stockholm. Heric Fougte.

Fors, H., 2015. *The limits of matter – Chemistry, Mining and Enlightenment*, Chicago & London: The University of Chicago press.

Karsten, W., 1933. *Farmacins historia i Finland, Helsingfors*, s.308 ff.

Karsten, W, 1939. *Stads och provincialapoteket i Åbo 1689-1939*. Åbo: Åbo tidnings och tryckeri aktiebolag.

Lagus, V., 1891, Åbo Akademis studentmatrikel, sammanfattad, *Svenska Litteratursällskapet i Finlands Skriftserie XI:1* Helsingfors.

Lennartson, A., Lindeke, B och Ohlson, B. 2015. *Ett kemiskt äventyr - Carl Wilhelm Scheele och hans värld*. Stockholm: Apotekarsocietetens förlag.

Levertin, A, Schimmelpfennig C.F.V. och Ahlberg, K.A. 1910-1925. *Sveriges Apotekarhistoria III*. Stockholm

Lindeke, B., 2006. Linné rustar för krig. *Hippokrates, Årsskrift för Finlands Medicinhistoriska Sällskap* 23, s. 97-121.

Lindroth, S., 1978. *Svensk Lärdomshistoria-Frihetstiden III*. Stockholm: Norstedts

Nikkula, O., 1972, *Åbo stads historia 1721-1809 I*. Åbo.

Ohlin, C.-E., 1926, *Ur Åbo sjöfarts historia under frihetstidens första kvartsekel*. Åbo.

Osbeck, P. 1757, *Dagbok öfver en ostindisk resa åren 1750, 1751, 1752*. Stockholm: Lorentz Ludvig Grefing.

Sparman, A, 1790. *Åminnelse-Tal öfver Framledne Capitainenn vid Kongl. Amiralitetet Samt Riddaren af Kongl. Wasa Orden Herr Carl Gust. Ekeberg*. Kungl. vetenskaps Academien den 1 December 1790. Stockholm.

Wallenberg, J. 1913. *Min son på Galejan eller en Ostindisk resa*, 2dra uppl. Stockholm: Albert Bonnier.

Bilaga 1.

Kommentarer om sjukdomar och läkemedel i några genomgångna dokument av eller som relaterar till Carl Gustav Ekeberg

Medicinkista

Denna kista med segelduken öfver förvarar döden och lifvet, tjänar på en gång till apotek och predikstol...

Jacob Wallenberg Min son på galejan 1913, s.106

Droger

Kryddgårdar

Betel

Kamfer

Drakblod *Sanguis dragonis*

Thebuskar

Samsu

Fransosenträdet *Fatt fontan*

Apoteque eller drogueri

Krusig Mynta (*Fokiiong*)

Ricinus (den större & mindre)

Kinabark

Rabarber

Opium

Försök med hwit Wallmo Patriotiska Sällskapet Journal juli 1784

Resedagbok 1770-71, s. 113

Chinesiska Landt-hushållningen 1757, s. 34

Resedagbok 1770-71, s. 85

Jacob Wallenberg Min son på galejan 1913, s.17

Resedagbok 1770-71, s. 85

Resedagbok 1770-71, s. 94

Resedagbok 1770-71, s. 134

Resedagbok 1770-71, s. 110, 128

Resedagbok 1770-71, s. 114

Resedagbok 1770-71, s. 117

Chinesiska Landt-hushållningen 1757, s. 28

Chinesiska Landt-hushållningen 1757, s. 28

Jacob Wallenberg Min son på galejan 1913, s.152

Jacob Wallenberg Min son på galejan 1913, s.152

Jacob Wallenberg Min son på galejan 1913, s.19

Terapi

Bindlar och plåster lågo i ordning för de sårade.

Jacob Wallenberg Min son på galejan 1913, s.121

Fransosen

Hör, doktor! hviskar han så smått, jag har en liten skada fått

Jacob Wallenberg Min son på galejan 1913, s.131

att slippa Cadix utan älskogskrämpor

Jacob Wallenberg Min son på galejan 1913, s.139

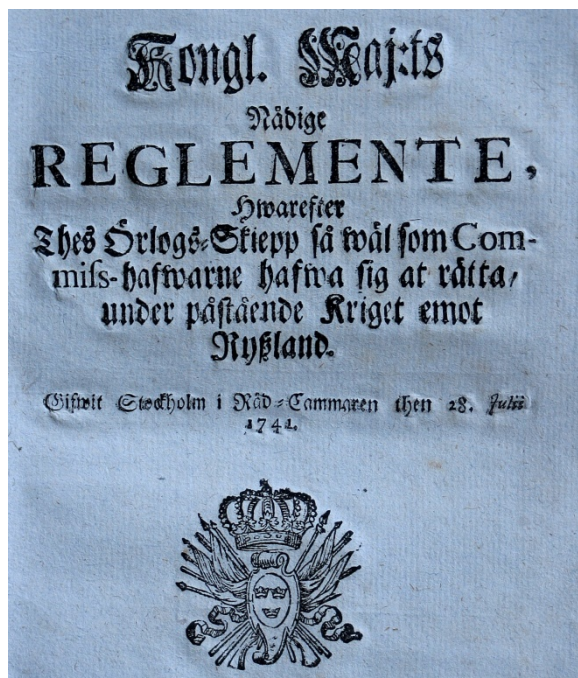

Fig. 1.